

МІСЦЕ І РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Дійсно, глобалізація економічної діяльності є однією з основних тенденцій в розвитку сучасного світу. Вона має великий вплив не тільки на економічне життя, а й несе за собою політичні (внутрішні та міжнародні), соціальні та культурні наслідки. Ці наслідки відчують на собі всі країни світу, також і Україна.

Більш звичке для нас визначення терміну “інтернаціоналізація економіки”, але процеси, передбачаючи термін “глобалізація”, є ще більш широкими та всеохоплюючими в економічному житті. Цей термін з'явився при визначенні міжнародних інтеграційних процесів близько двадцяти років тому, і зайняв перше місце в характеристиці міжнародної економіки.

Стратегія глобалізації передбачає всебічну інтеграцію економічних, фінансових, політичних та соціальних факторів у господарському механізмі окремих країн та в цілому світі, і з цією метою припускає формування корпоративних організаційних структур у формі транснаціональних корпорацій, монополій та олігополій в економіці з участю держави або парадержавних структур.

Світова тенденція глобалізації показала, що цей процес розвивається тільки за умовою активної участі держави і державних управлінських структур. Тому, мовити про скорочення та зменшення державного втручання в економічні процеси нелогічно і неправильно. Можна мовити про створення сприятливого економічного середовища в межах окремих країн та окремих ринків для функціонування малого та середнього бізнесу. Але це не є світова тенденція, це не є основа ефективного розвитку господарства, а тільки створення робочих місць та забезпечення достатньо високого рівня доходів у підприємницькому середовищі.

* Кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова.

Основою економіки будь якої розвинутої країни сьогодні є корпоративний сектор, який забезпечує переважну частку ВВП держави (у США корпоративний сектор дає 70% ВВП, у Германії — 85%, у Японії — 96%).

У цій роботі я планую висвітлити питання регулювання та нівелювання негативних наслідків глобалізації, пов'язаних з міжнародними інвестиційними потоками, рух яких неможливо корегувати на міждержавному рівні. Складність міждержавного регулювання інвестиційних потоків є наслідком високої мобільності та неперсоніфікованого характеру, що їх має сучасний капітал, завдяки досягненням глобалізації. Тут важливо торкнутися теми рестриктивного регулювання державою іноземного інвестування з урахуванням територіального аспекту цієї проблеми.

Відомо, що окремі регіони та території України мають різну інвестиційну привабливість та суттєві особливості як інвестиційні суб'єкти. Тому територіальний підхід до регулювання іноземного інвестування має переважати за сучасних умов в Україні.

Під державним регулюванням у сфері іноземних інвестицій, звичайно, розуміють комплекс заходів, що їх здійснюють державні установи, організації та гілки влади, та спрямованих на створення сприятливого клімату для іноземних капіталовкладень, надання гарантій інвесторам, формування стабільного податкового поля, підтримку інфраструктури тощо — тобто мова йде про заходи, що сприяють залученню капіталу до конкретного підприємства, галузі, регіону або країни в цілому. У той же час упускають інший, дуже важливий бік державного регулювання — обмеження інвестиційної активності в різних її проявах, регулювання обсягу, умов і напрямків інвестування рестриктивного характеру.

На перший погляд здається, що подібна активність із боку держави, принаймні в Україні, має дуже і дуже обмежений характер. Інвестиційний голод нинішніх вітчизняних підприємств не дає змоги розвиватися економіці, призводить до подальшого поглиблення кризи. Крім цього, у нашій країні є колосальні інституціональні, фінансові бар'єри для інвестування, “пробити” які дуже і дуже непросто. Отже, будь-які спроби посилення рестриктивного регулювання інвестиційної активності, безумовно, призведуть до зростання протестів із боку зацікавлених кіл.

Більше того, діючи на даний момент у нашій країні нормативні

акти найчастіше безпосередньо або опосередковано забороняють рестриктивне регулювання іноземного інвестування. Наприклад, Закон України “Про режим іноземного інвестування” підтверджує, що “відмова від реєстрації іноземної інвестиції за мотивами її недоцільності не допускається”, причому у даному законодавчому акті відсутнє визначення “доцільності”, що дозволяє використовувати при необхідності це положення для обмеження можливості державного регулювання іноземних інвестицій.

Проте, макроекономічна теорія і світова практика наочно демонструють, що без обґрунтованого рестриктивного регулювання іноземних інвестицій неможливе досягнення соціального оптимуму — тобто максимально можливого добробуту суспільства в цілому.

Класичний підхід до іноземного інвестування розглядає цей різновид інвестицій як практично абсолютне благо. За винятком корупційного “інвестування” через державні структури, капіталовкладень під гарантії держави, відмивання “брудних” грошей і деяких інших випадків, вважають, що іноземні інвестиції — благо для економіки країни-реципієнта. Практично всі сучасні економічні теорії розглядають накопичення капіталу як основний рушій та причину економічного зростання. Інвестиції, що їх здійснюють нерезиденти, практично завжди, як вважали тривалий час, ведуть до зростання обсягу капіталу в економіці і, відповідно, до її зростання у довготерміновій перспективі.

Проте з глобалізацією економіки подібний підхід потребував значного коригування. З’ясувалося, що безконтрольне інвестування аж ніяк не приведе до соціального оптимуму, більше цього, найчастіше лише воно є вагомою причиною економічної кризи. Територіальний аспект цієї проблеми є надзвичайно важливим — адже припущення про абсолютну мобільність капіталу, праці та ресурсів, властиве багатьом представникам різних економічних шкіл, які активно це використовували як щось само собою зрозуміле, здебільшого не відповідають дійсності. Окремі території мають свої специфічні особливості, які треба враховувати, перш за все, державі при прийнятті рішення про характер і доцільність їх інвестування. Світова практика показала, що існують обставини, за яких іноземне інвестування повинно бути обмежене для суспільного блага. Ці обставини можуть бути зведені до кількох основних, наведених далі.

Інвестиції у небажані для суспільства напрямки економічної діяльності

Мова йде про інвестиції на рівні конкретного підприємства, локальної виробничої організації, регіональної виробничої організації і, нарешті, галузі економіки в цілому. Приклади, наведені нижче, через зрозумілі причини, не містять конкретних назв підприємств. Небажаність інвестування для суспільства може бути зумовлена: негативними екстерналіями, виробленими суб’єктом інвестування (найпоширеніший приклад цього — екологічно шкідливі виробництва). Наприклад, одна досить велика компанія, що торгує імпортом взуттям, пов’язана з будівництвом у Донецьку підприємства з первинної вичинки шкіри — одного з найнебезпечніших екологічно через відходи, що воно їх виробляє, і внаслідок використання в процесі виробництва хімічних сполук, потенційна загроза від яких є недопустимо великою у густозаселеному районі. Якщо виходити зі стандартної економічної концепції державного регулювання іноземного інвестування без врахування територіальних особливостей, маємо зростання суспільного добробуту. Якщо ж врахуємо потенційні екологічні ризики територіального характеру від такого “зростання”, час “за голову хопатися”. Загальний алгоритм оцінки таких проектів заздалегідь відомий, але застосовується не часто. Він полягає у схоластичному оцінюванні можливого негативного ефекту та його співставленні із комплексним позитивним ефектом проекту. До останнього належать безпосередньо створені внаслідок здійснення проекту додана вартість і соціально-економічні ефекти другого ступеню, тобто створення робочих місць на підприємстві — ініціаторі проекту і на суміжних підприємствах, кумулятивний ефект розвитку від багатостадійного поширення позитивного ефекту приросту доходів тощо. Негативний ефект найчастіше розраховується комплексним шляхом, що включає експертне оцінювання, метод аналогів і комп’ютерне моделювання.

Інвестиції у діяльність, що є безперспективними з макроекономічної точки зору

Територіальний аспект цієї проблеми пов’язаний з так званим клас-терним принципом виробництва великої кількості товарів, особливо (але не обов’язково) інноваційного характеру. Мова йде

про те, наприклад, що цукровий завод доцільно будувати поряд із тваринним комплексом, який може бути споживачем відходів першого, або високотехнологічні виробництва розташовувати поруч із відомими дослідницькими та навчальними центрами. Якщо ці вимоги не дотримуються, то марнується суспільне багатство. Наприклад, підприємство в процесі діяльності продукує обсяги кредиторської і дебіторської заборгованості, що набагато перевищують обсяги інвестованого капіталу. За умов нестачі “справжніх грошей” в українській економіці ЗР — ефект валютних ін’єкцій — дуже високий (“залучення ресурсів” (ЗР)). Внаслідок перекидання раціональності розподілу ринкових ресурсів, економіка в цілому (внаслідок того, що проєктуються, розробляються та впроваджуються у виробництво, наприклад, верстати для друку мікросхем замість деревообробного устаткування) втрачає більше, ніж одержують конкретні підприємства від цих нових замовлень. Підприємства, що отримали подібні замовлення, мають попит на кредитні, матеріальні та людські ресурси, які через це не дістаються іншим, ефективнішим з точки зору суспільних інтересів, підприємствам. Розвиток перспективних підприємств загальмовується або стає взагалі неможливим. Ефект ЗР здатний створювати цикли самовідтворювання, коли за умов падіння рентабельності “знекровлених” перспективних підприємств інвестори змушені дедалі більше інвестувати в безперспективні з макроекономічної точки зору виробництва, які мають надходження “живих грошей”, але не виробляють реальної доданої вартості — це не одна з причин консервації кризового стану української економіки. І якби безперспективними були тільки виробництва телефонних станцій... Загальновідомі також інвестиційні проєкти модернізації виробництва низькотехнологічних металевих напівфабрикатів на деяких металургійних підприємствах України, вітчизняний ринок для яких відсутній, а світовий постійно скорочується та має дуже негативну середньо- та довготермінову динаміку попиту. Подібні проєкти прирікають українську металургію на роботу в межах безперспективного та такого, що має низьку норму доданої вартості, сегмента світового ринку металургійної продукції. Наслідком цього буде втрата перспективніших сегментів і довготермінових конкурентних переваг вітчизняними виробниками.

Інвестиції в небажані для суспільства території

Це інвестиції в райони, що через свою специфіку не є сприятливими для розвитку на нинішньому етапі. Інвестування в них є особливо яскравим прикладом прояву ЗР ефекту: створення, наприклад, підприємства з іноземними інвестиціями по вирощуванню насіннєвого матеріалу у районі з несприятливими макроекономічними умовами, але пільговим режимом оподаткування призведе до припливу в цей район робочої сили у пошуках добра та, що є головним тепер для більшості населення, стабільно оплачуваної роботи і, відповідно до впливу капіталу, праці та ресурсів із сприятливіших районів. Концентрація населення потребує (в основному від держави) проведення газових, водних та інших комунікацій. За умов реальної, а не ідеальної (абсолютної) мобільності ресурсів, викликаний створенням даного підприємства вплив не може компенсуватися в інших регіонах і територіях нашої країни. Підприємство цілком може окупитися, але втрати суспільства від необхідності експлуатації гірших земель, зростання вартості транспортування ресурсів, втрат потенціалу зростання перспективніших районів перевищать ці вигоди в десятки, якщо не в сотні разів.

Інвестиції, що погіршують ринкову структуру

До подібних напрямків інвестування належать:

а) інвестиції, які призводять до створення на ринку монополіста. Наприклад, іноземні інвестиції в будівництво комбінату з виробництва соняшникової олії в Донецькій області, що набагато перевершує конкурентів щодо потужності устаткування, і, відповідно, має менші змінні витрати. Він також має великі постійні витрати і, щоб ефективно конкурувати, повинен переробляти значні обсяги сировини, що, за умов обмеженого виробництва соняшнику в регіоні та й Україні в цілому, призводить до монополізації ринку найефективнішим виробником. Але зростання виробничої ефективності в даному випадку супроводжується зниженням ринкової ефективності через монополізацію і сумарний ефект цих зовсім протилежних процесів для суспільства може бути негативним.

б) інвестиції, що знижують ефективність. Наприклад, у деяких галузях ефект масштабу є визначальним для самого існування підприємств. Це, зокрема, стосується інтенсивнозростаючого нині

в Україні, як, до речі, і в усьому світі, сектора мобільного зв'язку. Цей сектор має відносно високий рівень постійних витрат, що потребує для беззбиткової роботи значної мінімальної кількості клієнтів. Цей сектор зовні є дуже привабливим для іноземного інвестора, що вже призвело до виходу на нього значної кількості провайдерів таких послуг. Інвестиції найчастіше здійснюються у створення конкуруючих мереж, що на початковому етапі призводить до посилення конкуренції та зниження цін. Але через обмеженість кількості потенційних споживачів (що викликана, наприклад, низьким життєвим рівнем) кожна нова мережа привертає до себе частину клієнтів уже існуючих мереж. Війни за клієнта нині ведуться не жартома. Інвестор при цьому, безумовно, може отримати прибуток. Але, зниження тарифів, що відбудеться (не може не відбутися відповідно до закону попиту та пропозиції за умови відсутності монополістичної (олігополістичної) змови, що нині є малоймовірним) вслід за подібним вторгненням на ринок, призведе до необхідності скорочення витрат у всіх провайдерів послуг стільникового зв'язку. Як відомо, у першу чергу, скорочуються некритичні витрати — інвестиції в подальший розвиток мереж, закупівлі нового обладнання, рівень сервісу і т. д. Навряд чи зниження цін зможе в масштабах суспільства компенсувати майбутнє падіння ефективності внаслідок відносного (порівняно з потенційно можливим) зниження якості переговорів, зростання їхньої ціни в майбутньому (зниження інвестицій нині означає відносне зростання цін завтра), скорочення ефективної і зростання неефективної зайнятості через дублювання функцій конкуруючими мережами, від занадто дорогих рекламних війн тощо.

Інвестиції, що нечесно конкурують із вітчизняними

Така конкуренція характерна для менш розвинутих країн, зокрема для України сьогодні. Подивимося, наприклад, на грошове кредитування та різні програми, що їх здійснюють приватні іноземні банки і великі закордонні фінансові установи: найрентабельніші та вдало працюючі підприємства інвестуються іноземцями під набагато менший відсоток, ніж це можуть дозволити собі українські інвестори (наприклад, українські банки). Здавалося б, що тут поганого: більша пропозиція реальних грошей — менший попит на кредитні ресурси — менша їх ціна (відсоток) внаслідок дії закону попиту

і пропозиції — більша доступність грошей для інших клієнтів — менший інвестиційний голод. Насправді все, здається, відбувається навпаки. Ціна грошей (відсоток) має у собі т. зв. "премію за ризик". Видаючи гроші позичальнику, кредитор оцінює для себе можливість неповернення інвестованих коштів і відраховує цю величину у сумі процентних платежів, рахунків до сплати клієнта. В Україні в нинішніх умовах не собівартість кредитних ресурсів для банку, а саме цей компонент становить значну частку ціни грошей. Внаслідок того, що позичальники одночасно найчастіше є клієнтами банку, банк у реальній своїй діяльності не може диференціювати свої кредитні ставки адекватно потенційному ризику позичальника — йому просто буде важко пояснити (наприклад, тому ж НБУ), чому один клієнт отримує кредит під 20, а інший — під 60% річних (особливо з урахуванням того, що абсолютно об'єктивних показників, які дозволяють відрізнити надійного позичальника від потенційного банкрута нема, та й не може бути). Тому премія за ризик, хоч і з деякими коливаннями, але більш-менш рівномірно, розподіляється серед усіх клієнтів вітчизняного банку. Вилучивши з ринку найнадійніших суб'єктів інвестування шляхом розумної практики обмеження розмірів та умов кредитування і відсутності прив'язки до української ресурсної бази, що дозволяє їм ігнорувати інтереси позичальників-клієнтів (внаслідок практичної відсутності важелів впливу на кредиторів у останніх), діяльність іноземних кредиторів (інвесторів) призводить до збільшення премії за ризик для тих клієнтів, які залишилися. За таких умов якісний склад позичальників погіршується, і якщо раніше не повертало кредит, наприклад, кожне десяте підприємство з тих, що кредитуються, то після здійснення кредитування закордонним інвестором — кожне п'яте, і премія за ризик має збільшитися у два рази, що робить ресурси ще менш доступними для основної маси клієнтів. І до чого ж тут нечесність? Ми вже зауважували, що українські банки аж ніяк не через монополістичну владу призначають високий відсоток за кредитами, — така їх (кредитів) рівноважна та конкурентна ціна. І якщо закордонний кредит коштує дешевше, то не тому, що його "виробили" дешевше та ефективніше (тобто залучили його під менший відсоток — в Україні відсотки за валютними депозитами вже й так знизилися до світового рівня, а в багатьох банках навіть упали набагато нижче його), а тому, що це в більшості випадків — демпінг чистої води.

який, якщо б відбувався на товарному, а не на грошовому ринку, призвів би до миттєвого виникнення цілої низки жорстких антидемпінгових процесів. У калькуляції ціни закордонних грошей, крім всього іншого, не враховується (або враховується недостатньо) одна з найважливіших її складових — ризик країни, а це все одно, що в калькуляції ціни прокату не враховувати вартості сплаченої електричної енергії та робочої сили. Чим компенсується подібний демпінг? Для цього достатньо подивитися, на що здебільшого витрачаються кредити — по-перше, це імпорт устаткування, яке закуповується у компаній, безпосередньо пов'язаних із приватними позичальниками (інвесторами), або фірм, які є резидентами тієї ж країни, що й державна установа — кредитор (т. зв. “зв’язані” кредити). Подібні кредити надавалися, наприклад, свого часу під дуже низькі відсотки японським урядом для закупівлі устаткування у японських компаній-виробників для реконструкції одного з українських нафтопереробних виробництв. Але норма прибутку, закладена у вартість устаткування, з лихвою компенсувала низькі відсотки за кредитом. Крім цього, закупівля закордонного устаткування прив’язує підприємство до закордонних постачальників запасних частин та комплектуючих до нього, закладені норми прибутку яких найчастіше просто непристойні не тільки за західними, але навіть за вітчизняними стандартами. По-друге, це толінгові схеми, на які, наприклад, практично “посаджене” виробництво українського глинозему. Подібні схеми призводять до того, що основна маса доданої вартості осідає на рахунках закордонного партнера, звичайно в офшорних зонах, тоді як суми, отриманої вітчизняним підприємством, ледь вистачає на просте відтворення. По-третє, це реконструкції, що призводять до технологічної та сировинної залежності, що характерно, наприклад, для виробництва деяких видів швейної продукції, яке внаслідок такої модернізації починає цілком залежати від імпортованої сировини й аксесуарів. Подібні реконструкції особливо ефективні як засіб вилучення доданої вартості у поєднанні з толінговими схемами для експортно орієнтованих виробництв, що є власним тепер для значної частини швейних виробництв України.

Ці та багато інших схем є головними джерелами надприбутку кредиторів. Внаслідок їх застосування “дешевий” кредит часто обертається вилученням не лише доданої, а й частини основного продукту, а можливий прибуток кредитоотримувача — багатократ-

ними втратами для суспільства. Крім цього, здійснення цих схем практично завжди призводить до зниження надходжень у державну скарбницю і, відповідно, до подальшого поглиблення бюджетної кризи.

До нині банки України, як основні “продавці” кредитних ресурсів, не мали законів щодо боротьби з демпінгом з боку закордонних кредиторів. З появою та початком застосування в нашій країні пакета законів про захист від демпінгового імпорту, субсидійованого імпорту та про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну з’являється реальна надія на прийняття подібного законодавчого акта щодо захисту вітчизняних фінансових структур від кредитного демпінгу з боку іноземних кредиторів.

Інвестиції, здійснювані для усунення або обмеження конкуренції

Вітчизняний та закордонний досвід свідчить, що є непоодинокі випадки здійснення інвестицій (переважно шляхом купівлі за безцінь частини акціонерного капіталу) для усунення реальної або потенційної загрози конкуренції з боку підприємства, що в нього роблять інвестиції. Причому, у згаданому випадку можна продовжувати діяльність підприємства шляхом його входження до однієї з вищенаведених схем вилучення доданої вартості та навмисного доведення його до банкрутства, наприклад, замиканням виробничого циклу на пов’язаних із кредитором проміжних постачальниках за підвищеними цінами сировини та матеріалів і проміжних споживачів готової продукції за заниженими цінами.

До прикладів подібного інвестування належить, зокрема, випадок з великим вітчизняним виробником залізничних цистерн та металургійного устаткування, що з високорентабельного (протягом лише півроку) був перетворений на збитковий завдяки зусиллям російського інвестора.

До подібного інвестування належить також інвестування (дійсне або фіктивне) з метою збору інформації про конкурента. Експертний аналіз багатьох бізнес-планів, складених українськими підприємствами та приватними підприємцями для залучення іноземних інвестицій, що їх здійснили незалежні експерти з питань економічної безпеки, з великим ступенем імовірності вказує на те, що вартість

економічної інформації, яка є у бізнес-планах, відповідно до вимог потенційних іноземних інвесторів, найчастіше у багато разів перевищує розмір тих грантів і кредитів, що хотілося б залучити під ці бізнес-плани та проекти. Іншими словами, багато пропозицій кредитних ресурсів насправді є завуальованим проведенням економічної розвідки щодо найконкурентноздатніших українських підприємств. Рентабельність такого бізнесу для іноземних інвесторів неймовірно висока, тому що витратний етап розвідки здійснюється фактично за рахунок українських бізнесменів.

Наприкінці необхідно також підкреслити, що, практично у всіх наведених випадках, іноземний інвестор отримує прибуток, тобто його дії цілком раціональні з його (інвестора) точки зору. Проте вони призводять до значних втрат для українського суспільства в цілому. Отже, необхідне рестриктивне втручання держави для подолання цих неефективностей ринку, втручання компетентне та дуже добре обгрунтоване.

Велику роль у цьому регулюванні відіграє правильна оцінка важливості територіального фактора. Більшість складнощів та проблем, пов'язаних з глобалізацією інвестиційних потоків, викликані факторами, що мають територіальний характер, а отже, вагу цієї обставини складно переоцінити.

Нині в Україні переважають тенденції до дерегуляції інвестиційного процесу, і це, як указувалося вище, дуже добре та є цілком виправданим за того економічного становища, що ми його нині маємо. Але для того, щоб не припустити значних втрат для суспільства в цілому, великі інвестиційні проекти доцільно оцінювати з урахуванням можливості застосування заходів рестриктивного державного регулювання, критерії й обгрунтованість яких мають бути зафіксовані законодавством.

Література

1. Закон України "Про режим іноземного інвестування". — 19.03.1996. — №93/96-ВР. — ст. 14.
2. *Проблеми іноземного інвестування в Україні* // Бізнес. — 19.06.2001. — № 25.
3. Рудінська О. В. Стратегія глобалізації в банківській системі України // Матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці-2000, Том 1, с. 290.